

Віталій ТЕЛЬВАК (*Дрогобич*)

**РУКОПИСИ, ДОКУМЕНТИ І МАТЕРІАЛИ МИХАЙЛА
ГРУШЕВСЬКОГО У ФОНДАХ ЦЕНТРАЛЬНОГО
ДЕРЖАВНОГО ІСТОРИЧНОГО АРХІВУ УКРАЇНИ
У ЛЬВОВІ. КАТАЛОГ / УПОР. О. МАРТИНЕНКО;
РЕД. Г. СВАРНИК. – ЛЬВІВ, 2005. – 219 с.**

Михайло Грушевський вже багато років є однією з найпопулярніших постатей історіографічних студій в Україні. Значну зацікавленість дослідників та широкого кола читачів життям і діяльністю Великого українця засвідчує також поява численних довідникових видань, що полегшують студії над грушевськознавчою проблематикою. Серед останніх особливу цінність мають покажчики різноманітних архівних зібрань, що завдяки багатолітній та мозольній праці їх укладачів удоступнюють зазвичай розпорошену грушевськіану, заощаджуючи дослідникам сили й час. Тут першість мають київські архівісти, котрі ще в 90-х роках опрацювали каталоги матеріалів, що стосуються М. Грушевського¹. Натомість, про грушевськіану у львівських документальних збірках до цього часу було опубліковано лише декілька оглядових статей². Рецензоване видання, на появу якого тривалий час очікували дослідники, удоступнює грушевськознавчі колекції, представлені у низці фондів Центрального державного історичного архіву України у Львові.

Відкриває видання “Вступне слово” редактора книги Галини Сварник. Знаний архівіст справедливо наголосила на вагомості Львова та Галичини в

¹ *Гирич І.* Документи Грушевського у фонді 1235 ЦДІА УРСР у м. Києві // *Архіви України*. – 1989. – № 4. – С. 53–63; Документальні матеріали М. Грушевського у фондах відділу рукописів ЦНБ ім. В. І. Вернадського АН УРСР / Уклад С. М. Кіржаєв. – К., 1991. – 116 с.; *Гирич І.* Фонд 1235: Документи свідчать // *Вісник АН УРСР*. – 1991. – № 9. – С. 61–64; *його ж.* Архів М. Грушевського // *Київська старовина*. – 1992. – № 1. – С. 29–37; Епістолярна спадщина Михайла Грушевського: Покажчик до фонду № 1235 у ЦДІА України у м. Києві / Упор. І. Гирич. – К., 1996. – 107 с.; *Кіржаєв С. М.* Спадщина Михайла Грушевського [У фондах Інституту рукописів Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського] // *Архіви України*. – 1996. – № 1–3. – С. 79–85; *Гирич І.* Неопубліковані матеріали з київської архівної спадщини М. С. Грушевського // *Там само*. – С. 7–11; *Гісцова Л. З.* До історії фонду Грушевських // *Там само*. – С. 16–18.

² *Мартиненко О., Сварник Г.* Документи і матеріали Михайла Грушевського у фондах архіву [ЦДІАЛ України] // *Там само*. – С. 43–47; *Дзьобан О.* Михайло Грушевський в писемних джерелах Відділу рукописів ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України // *Збірник праць і матеріалів на пошану Лариси Іванівни Крушельницької*. – Львів, 1998. – С. 145–152.

житті і творчості М. Грушевського, що мало наслідком також відкладення значної кількості пов'язаних з його особою матеріалів у місцевих архівах. Опрацювання грушевськіани, що знаходиться у фондах ЦДАЛ, вказує Г. Сварник, має вже свою тривалу історію, адже не одне видання документальних збірок містило також матеріали видатного вченого. Тут передусім варто згадати том листів М. Грушевського до К. Студинського. “Валовий” перегляд фондів дозволив виявити розлогу грушевськіану – від рукописів праць самого вченого та його численного листування до різнопланових матеріалів, що так чи інакше з ним пов'язані. Г. Сварник змальовує ті численні труднощі, з якими зіткнулась упоряднича каталога щодо виявлення, атрибуції та опрацювання численної грушевськіани. Завершує її виклад вдячна згадка про дослідників, котрі в той чи інший спосіб спричинилися до появи книги.

Докладніше про особливості підготовки каталога йдеться в “Археографічній передмові” упорядниці видання Оксани Мартиненко. Про складність і обсяг проведеної нею роботи свідчить те, що каталог сформований з численних і різноманітних матеріалів, які зберігаються у 34-х фондових збірках. Укладач поінформувала читача про специфіку віднайдених матеріалів та складнощі в їх опрацюванні. Завдяки її наполегливій праці вдалося, зокрема, виявити невідомий фрагмент раннього щоденника М. Грушевського, встановити авторство непідписаних праць, помилково приписаних ученому, та його праць, приписаних іншим авторам, тощо. Безперечно, це допоможе дослідникам уникнути зайвих помилок і стане важливим кроком на шляху дослідження й введення до наукового обігу кола джерел про М. Грушевського та його добу. Незважаючи на докладені зусилля, інформує О. Мартиненко, недатованими залишились окремі фрагменти текстів невстановлених праць (26 аркушів) та незавершений літературний твір, який не вдалося атрибутувати.

Характер виявлених упорядником джерел обумовив структуру каталога, який складається з трьох основних розділів: I. Документи й матеріали М. Грушевського; II. Листи, адресовані М. Грушевському; III. Документи й матеріали про М. Грушевського. Виявлені матеріали розміщені в каталозі за хронологією в межах розділів та підрозділів, а в межах окремого року – за абеткою назв творчих матеріалів. Зовнішній опис складається з відомостей про оригінальність, спосіб відтворення (рукопис, машинопис, друк) та мову документа. Подано також дані про наявність додаткових записів, інші особливості документа (наявність печаток, штампів, бланків). При кожній позиції вказано повний архівний шифр; у багатьох випадках є посилання на публікацію документа. Інша додаткова інформація вказана у примітках.

Найбагатшим за кількістю матеріалів є перший розділ, що містить праці, статті, нотатки, рецензії, огляди, публіцистику, літературні твори, мемуаристику (щоденники та автобіографії), офіційні документи (звернення, заяви, розписки та інші матеріали) та листи М. Грушевського до окремих осіб, установ, організацій, товариств. В основі розділу лежать матеріали фонду 401 (“Редакція журналу «Літературно-науковий вістник»”).

Незважаючи на ретельність проробленої упорядничею роботи та докладені зусилля з атрибуції численних рукописів М. Грушевського, цей розділ містить поодинокі неточності. Так, німецькомовний рукопис праці М. Грушевського “Чи написана історія руського народу, чи ще ні?” неправильно атрибутовано як відповідь на рецензію В. Мільковича на видання “Очерка истории украинского народа” (с. 20). Насправді це відповідь М. Грушевського на рецензію В. Мільковича на перший том німецькомовної “Історії українського народу”³. Також упорядник не вказала на факт публікації цього рукопису⁴. Наявні у цьому розділі й поодинокі редакторські недогляди у написанні титулів праць М. Грушевського. Наприклад, замість “Описи Ратенського староства” – “*Ратненського*” (с. 15), замість “Очерка истории украинского народа” – “*Очерков...*” (с. 20).

Другий розділ містить листи, адресовані М. Грушевському від офіційних і приватних осіб, установ, організацій і товариств. Більшість офіційної кореспонденції відображає різнобічну діяльність М. Грушевського на посаді голови НТШ: його намагання поліпшити фінансовий стан Товариства, налагодити обмін виданнями з багатьма науковими установами Росії та Західної Європи, інтегрувати Товариство в культурне життя Наддніпрянщини тощо. Найчисельнішою є група листів від окремих осіб, усі вони – недруковані. Серед знаних кореспондентів ученого назвемо І. Верхратського, Ф. Вовка, І. Нечуя-Левицького, С. Смаль-Стоцького, К. Студинського, С. Томашівського та ін. При описі матеріалів цього розділу упорядниця не уніфікувала написання імен адресатів М. Грушевського.

Різноманітним та цікавим за змістом є третій розділ, що містить чималу групу документів, в яких фігурує ім'я М. Грушевського. Серед них – матеріали про працевлаштування М. Грушевського у Львівському університеті, судові справи проти нього часу Першої світової війни за звинуваченням у антидержавній діяльності, записи у протоколах засідань НТШ, а також численні згадки, виявлені у приватному та офіційному листуванні різних осіб. Матеріали цього розділу, безперечно, суттєво доповнюють інформацію про різні аспекти життя й діяльності видатного вченого. Характеризуючи зміст розділу, укладач справедливо відзначає принципову неповноту представлених матеріалів, що зумовлює значні перспективи у його подальшому доопрацюванні.

Різноманітність зібраних у розділі матеріалів викликала зрозумілі труднощі в атрибуції деяких з них. Наприклад, гостро критичні до діяльності видатного вченого статті у польських газетах за кінець 1915 – початок 1916 рр. були викликані не “статтею М. Грушевського, присвяченою українському питанню в Росії”, як це вказано упорядничею (с. 172), а реакцією на відпо-

³ Див. докл.: *Тельвак В.* Малознана німецькомовна праця Михайла Грушевського // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич, 2006. – Вип. X. – С. 681–701.

⁴ *Hruschewskyj M.* Ist die Geschichte des ruthenischen Volkes geschrieben oder noch nicht? // Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung / Red. von Oswald Redlich. – Innsbruck, 1908. – Bd. XXIX. – S. 201–215.

відь вченого професорові Київського університету Юліану Кулаковському, що в статті “Русским людям, именующим себя «украинцами»” на сторінках чорносотенного видання “Киевлянин” звинуватив львівського професора у причетності до організації українських добровільних військових формувань та їхньої участі у боях на боці Австро-Угорщини на тій підставі, що серед стрільців було багато учнів М. Грушевського – студентів Львівського університету⁵. Відповідаючи на ці звинувачення, М. Грушевський, перебуваючи у непевній ролі політичного засланця, змушений був виправдовуватися на сторінках газети “Речь”. Він підкреслив, що мету своєї діяльності вбачав у перебудові Росії на конституційних засадах, а не в її територіальному розколі⁶. Довкола відповіді М. Грушевського його опонентові, особливо в аспекті проросійських висловлювань останнього, польська преса Галичини й здійняла багато галасу. Упорядниця також помилково вказала, що газета “Речь” була київською. Насправді вона видавалась у Петербурзі.

Помилково О. Мартиненко вказала мову присвяченого науковій діяльності М. Грушевського за 1914–1930 рр. реферату С. Левицького як українську (с. 175). Опрацьовуючи цей рукопис, стверджуємо, що мова реферату – німецька⁷. При атрибуції рукопису рецензії В. Герасимчука на ІХ том “Історії України-Руси” М. Грушевського не вказано факту її публікації⁸. Також упорядник не змогла встановити автора знаної грушевськознавчій статті “Schemat historii ruskiej w teoretycznym i praktycznym ujęciu Prof. Michała Hruszewskiego”. Це – діяч москвофільського руху Адріан Копистянський (1871–1934); його стаття (про що не зазначено упорядницею) була опублікована вже після смерті автора у першому числі журналу “Ziemia Czerwieńska”⁹. Містяться в розділі й поодинокі редакторські недогляди. Так, помилково вказані ініціали знамого французького славіста Антуана Мартеля (с. 194).

Наприкінці книги вміщені список умовних скорочень та ретельно опрацьовані покажчики – іменний і географічних назв, що значно збільшують інформативність каталога. Доброго слова заслуговує й поліграфічна культура видання. При нинішній скруті у книговидавничій справі в Україні це особливо приємно відзначити.

⁵ Кулаковский Ю. Русским людям, именующим себя «украинцами» // Киевлянин. – 1915. – № 258. – С. 1.

⁶ Грушевский М. Ветхий прах // Речь. – 1915. – № 281. – С. 2. Передруковано в: Жуковский А. Гетьман Іван Мазепа в оцінці Михайла Грушевського // ЗНТШ. – Львів, 1997. – Т. ССXXXIII. – С. 463–467.

⁷ ЦДАЛ. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 1582. – Арк. 1–19 (Die historisch-wissenschaftliche Tätigkeit M. S. Hrusjevskyj in den Jahren 1914–1930 und die Wandlungen seiner Ansichten über den Ablauf des ukrainischen Geschichtsprozesses. Берлін, 6. 04. 1930. Реферат С. Левицького).

⁸ Герасимчук В. З нагоди появи ІХ тому “Історії України-Руси” М. Грушевського / Публікація Я. О. Федорука // Український археографічний щорічник. – К., 1999. – Вип. 3/4. – С. 535–540.

⁹ Kopystianski A. Schemat historii ruskiej w teoretycznym i praktycznym ujęciu Prof. Michała Hruszewskiego // Ziemia Czerwieńska. – Lwów, 1935. – Т. I. – S. 66–75.

Віталій ТЕЛЬБАК

Загалом, рецензоване видання, незважаючи на помічені поодинокі недогляди, котрих практично неможливо уникнути при опрацюванні такої кількості матеріалів, є важливим здобутком сучасної грушевськознавчої літератури, що доступніє фонди одного з найбагатших українських архівів дослідникам життя і творчості видатного українця. Віримо, що видання стане поштовхом для працівників інших львівських архівозбірень – Відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника та Державного архіву Львівської області для упорядкування каталога багатой грушевськіани у їхніх фондах. Це значною мірою наблизить нас до створення зведеного каталога архівної грушевськіани.